

О ЕКОНОМСКИМ АСПЕКТИМА ДРУШТВЕНОГ ДОГОВАРАЊА И САМОУПРАВНОГ СПОРАЗУМЕВАЊА

У социјалистичкој критици капиталистичких производних односа једна од централних тачака односи се на смањивање економске рационалности тог привредног система због растуће немогућности усклађивања појединачних, микро-интереса субјеката привредног одлучивања са онима који представљају опште интересе. Чак и сами грађански економисти, уочавајући немогућност премошћавања овог јаза, уз претпоставку задржавања у основи идентичног типа производних односа, то имплицитно признају делећи економију на микро и макро науку. У свим рационалним покушајима синтетизовања два подсистема ⁽¹⁾ у случајевима конфликтних интереса приоритет се даје онима који су дефинисани на макро нивоу. Институционализовани елементи система друштвеног одлучивања, најчешће везани за функције државног апарата, усвајају се као објективне детерминанте понашања основних привредних субјеката. Смер утицаја одозго наниже у процесу доношења одлука све је израженији и важнији. Читав систем свесног усклађивања производних односа постаје, у крајњој линији, еманација носилаца политичког одлучивања, иако се и даље инсистира на преживелој догми везаној за постојање слободне конкуренције.

Насупрот држави, у капитализму постоји други, раније доминантан економски чинилац који је израз данас преживелог својинског монопола, психологије профита ⁽²⁾. Ова околност онемогућава иницијативу у координацији која би полазила, у условима капиталистичке робне производње, од нивоа основних привредних субјеката, а истовремено задовољавала два битна услова: да буде и техно-економски и социо-економски рационална.

Систем усклађивања привредних делатности у оквирима социјалистичке робне производње полази од управо супротних теоријских претпоставки: ниво основних привредних субјеката, ниво на којем се решава питање друштвене организације рада и основних класних односа, не може да буде категорија изведена из класног монопола него амбијент за утврђивање најширег друштвеног интереса, примарна раван анализе. Такав

⁽¹⁾На пример, П. Самуелсон: Економија, Савремена администрација, Београд, 1969. г.

⁽²⁾У капитализму, ипак, долази и до промена на нивоу основних субјеката, али су оне, још увек, претежно везане за индивидуално програмирање развоја великих корпорација. Уп. Ј. К. Galbraith: Нова индустријска држава, Стварност, Загреб, 1970. г., као и низ других дела.

став никако не подразумева одсуство инструмената усклађивања на макро плану, већ напротив, недвосмислено захтева њихову даљу афирмацију⁽³⁾ јер се само на тај начин може обезбедити пропорционалност у задовољавању економских интереса ужих друштвених група.

Из таквог правца развоја производних односа извлачимо један врло значајан закључак за даљи развој политичке економије социјализма: такозвана микро-економија, као један од њених подсистема, мора да добије одговарајући значај у систему политичке економије социјализма. Ово, пре свега, стога што се правац еволуције производних односа, на чији ми нормативни аспект у овом раду указујемо, састоји у порасту значаја основних привредних субјеката, а пре свега, у новом друштвеном дефинисању њихових веза у оквирима робних односа.

Стога, дакле, у социјалистичкој робној производњи уочавамо два плана усклађивања друштвених интереса путем свесне акције субјективних чинилаца: један, који је израз јединствености друштвених интереса, други, који обезбеђује селекцију аутентичних класних интереса на микро нивоу. Два се нивоа у животу прожимају кроз многобројне прелазне облике⁽⁴⁾ али оно што даје посебно обележје овом процесу јесте тенденција постепеног нестајања битне различитости интереса који одређују суштину одлука на два нивоа.

У нашем позитивноправном систему се нивои релативно адекватно могу уочити у постојању система друштвених договора, с једне, и самоуправних споразума насталих као пут свесног повезивања основних организација удруженог рада, с друге стране.

Друштвени договори. — Један од најочитијих недостатака полицентричних економија у томе је што се у њима изузетно тешко и *ex post* успоставља склад између природне структуре друштвеног производа и наменске расподеле дохотка. Класично деловање закона вредности ову сразмеру обезбеђује на тај начин што ефективно смањује обим производње оне гране или делатности чија је укупна производња у своме природном изразу већа од друштвено потребне, која се изражава ефективном тражњом — дакле, функцију расподеле дохотка.

Социјалистичка друштва су до сада покушавала да друштвену нерационалност закона вредности у условима монопола приватног присвајања средстава за производњу замене системом у којем би се макро криве понуде и тражње секле у тачки техничком максимуму понуде, што се постизало детаљним усклађивањем појединачних парова кривих понуде и тражње путем централизованог система планирања. Претпоставка успешног спровођења у живот ове концепције састоји се у потпунијој контроли над целокупним фондом друштвеног рада, с једне, и свих облика потрошње, с друге стране. План је, у овом случају, вршио корекције путем накнадног прилагођавања тражње стварној понуди (дакле, обратно од онога што имамо на тржишту), али би у следећем периоду почетна основа усклађивања била поново у друштвено потребним количинама. про-

(3) Устав СФРЈ, Сл. лист 9/74, чл. 69.

(4) Р. Стојановић: Велики економски системи, ст. 22, Институт за економска истраживања, Београд, 1970.

извода. Сукцесивним усклађивањима са понуђеним количинама, тражња се административним методима на крају периода поново доводи у склад са понудом.

Самоуправно социјалистичко друштво стоји пред истом дилемом. Закон вредности, који у суштини одређује природу производних односа, и даље је у стању да аутоматски обезбеђује склад између друштвене производње и потрошње, али при томе онемогућује испуњење тежњи свесног субјективног фактора. С друге стране, самоуправним организацијама припада овлашћење самосталног одлучивања ⁽⁵⁾ о производњи, односно тражњи репродукционих материјала. Из таквих премиса је могуће развити два модела свесног, самоуправног усклађивања — усклађивање обима и материјалне структуре понуде путем склапања споразума о производњи одређених роба, чиме би се директно обезбедила сразмерност расподеле укупног друштвеног фонда рада, као и систем договора о усклађивању тражње. Пошто још увек на основу постојеће материјално-производне основе немамо услова за јединствено дефинисање понуде, друштвени уговори теже таквом регулсању тражње. Они то постижу путем друштвеног усмеравања наменске расподеле дохотка радних организација, које у свом збиру дају укупну или глобалну тражњу привреде у целини ⁽⁶⁾.

Субјекти друштвених договора су представници комплексних привредних субјеката (односно непривредних субјеката у другом типу договора) и државних органа — извршних већа република и покрајина ⁽⁷⁾. Њихово је учешће, у нашим условима, нужно за спровођење договора у живот, пошто оно супституише још увек недовољно изражену свест о аутономној обавезаности оваквих уговора за све субјекте, а радне организације још немају ефикасних економских начина да обезбеде поштовање уговорних обавеза. Стога се о спровођењу и поштовању параметара из договора и даље стара специјализована служба контроле законитости коришћења друштвених средстава — Служба друштвеног књиговодства ⁽⁸⁾.

Општи критерији политике наменске расподеле дохотка, која је изражена у до сада склопљеним договорима, јесу следећи ⁽⁹⁾:

1. Усвојени принципи одражавају објективно постојеће тежње у привреди (свесно се тежи уношењу објективних елемената у сферу нормативног).

2. Пропорције наменске расподеле доходака основних привредних субјеката се везују за пропорције расподеле дохотка у привреди као целини.

3. Распони личних доходака радника истих квалификација ужи су од распона остварених доходака (због ниске еластичности личних доходака према променама дохотка).

⁽⁵⁾ Устав СФРЈ, чл. 35 ст. 1.

⁽⁶⁾ Колектив аутора: Самоуправна политика дохотка у области наменске расподеле, Гад, Београд, 1972. г., ст. 21.

⁽⁷⁾ Устав СФРЈ, чл. 124 ст. 1.

⁽⁸⁾ Устав СФРЈ, чл. 77 ст. 1.

⁽⁹⁾ Самоуправна политика дохотка у области наменске расподеле, ст. 47.

Садржај друштвених договора је различито дефинисан, али нам се чини да је најпрецизније дат у члану 1. Друштвеног договора о основама и мјерилима расподеле доходака у основним организацијама удруженог рада привредних дјелатности СР Босне и Херцеговине ⁽¹⁰⁾ где се изричито наводи да Договор утврђује мерила:

„а) расподеле дохотка на средства за задовољавање личних и заједничких потреба и подизање радне способности радника и на средства за проширивање материјалне основе удруженог рада;

б) расподеле средстава за задовољавање личних и заједничких потреба радника, и

в) за исплаћивање личних доходака”.

Прописи о друштвеном договарању и у осталим републикама и покрајинама предвиђају регулисање истих питања. Договорима се, такође, утврђују и прецизни критерији — квантифицирани показатељи — величине дохотка, упоредног дохотка, личних доходака и фондова. Прихваћено је ново решење за квантификацију живог рада путем утврђивања броја условних неквалификованих радника, условне, натуралне јединице за хомогенизацију живог рада. Ово решење је надахнуто ставом теорије да се квалификовани рад јавља као прост умножак неквалификованог, а исти принцип је од значаја и за успостављање свесно утврбених критерија за висину личних доходака у оквирима утврбених лимита. Тако се у сферу расподеле текућег рада уноси једна одганизована вантржишна димензија, којом се дефинитивно превазилазе како остаци тржишне, тако и административне расподеле радне снаге.

Друштвени договори су до сада закључени само у неколико области, а нарочито у материји наменске расподеле дохотка радних организација, и то на такав начин да се пропорције микро расподеле директно квантитативно повезују са макро пропорцијама. С правом се може очекивати да ће се подручје примене друштвеног договарања и даље ширити, све док не постане јединствени и свеобухватни израз самоуправног при вредног система. Оно, по својој суштини, елиминише волунтаристичке утицаје етатистичких и технократских снага, али у својем развоју може лако да се претвори у преображени облик државне привредне регулативе. Те опасности привреда мора бити свесна већ данас, пошто, иако у начелу договор обавезује само оне организације које су га прихватиле, „друштвено-политичке заједнице, у оквиру својих права и дужности, могу законом или другим општим актом утврдити да је друштвени договор опште обавезан” ⁽¹¹⁾. Чини нам се да се оваквим решењем омогућавало замаглавање односа: уколико друштвено-политичка заједница својим општим актом прогласи неки договор обавезним, онда је то одговарајући правни акт државе — норма која обавезује радне организације, а не друштвени договор, јер је овај у претходном консумиран. У таквом случају не бисмо могли да говоримо о непосредном самоорганизовању привреде, већ о таквом систему веза који има хибридную природу. Нови уставни текст ⁽¹²⁾

⁽¹⁰⁾ Службени лист СР БИХ 3/72. Уп Л. Маликовић: Друштвени договори у расподели дохотка и личних доходака, Export-press, Београд, 1972. г. ст. 43.

⁽¹¹⁾ Уставни амандман XXIII, т. 2.

⁽¹²⁾ Устав СФРЈ, чл. 126.

изједначава у погледу питања обавезности друштвене договоре и самоуправне споразуме — и једни и други су обавезни само за организације које су га склопиле или му прибу, док је улога друштвено-политичких заједница сада дефинисана на нови начин: оне подстичу процес друштвеног договарања, захтевају обавезно постојање друштвеног договора или споразума и слично (13).

Основне организације удруженог рада и самоуправни споразуми. — Други елемент новог комплекса самоуправне свесне координације, поред оног аспекта који се односи на различите облике и путеве организације тржишних веза и њиховог претварања у контролисане токове, тиче се унутрашње суштине и карактера основних привредних субјеката, учесника у том процесу. Другим речима, паралелно са самоуправним карактеристикама микро нивоа производних односа (које схватамо као везе између појединачних субјеката), долази и до промена у макро-производним односима као класним односима. Ове се промене манифестују у измењеном месту широких друштвених група у процесима управљања и односима расподеле. Следећи ову логику, пут анализе нам је привидно парадоксалан: микро односе смо склони да истражујемо на плану великих интеграција, а макро односе, као тип односа, у оквирима микро-економских субјеката. Парадокс је, ипак, само привидан, јер истраживање производних односа у елементима апстрактног, типског односа који се могу наћи унутар многих субјеката, захтева виши ниво апстракције и већ обављену индуктивну фазу истраживања. Стога се унутрашња организација у привредним субјектима, као и њихови организациони облици на основном нивоу, дедуцирају из социолошке замисли улоге радничке класе у прелазном периоду. У том смислу се она јавља као функција класне природе социјалистичког друштва с једне, а као функција репродукције производних односа и уједно њихова детерминанта, с друге стране.

Предузеће представља комплекс друштвених и техничких односа који настаје под примарним утицајем закона вредности у друштву са развијеном материјално-производном основом. То га чини оптималним привредним субјектом са техничког, организационог становишта, али та чињеница још увек ништа не говори о могућностима друштвеног оптимизирања (14) процеса одлучивања и расподеле у његовим оквирима, а у складу са принципима одређеним на основу премиса које се могу извести из општих ставова научног социјализма. Предузеће је, наиме, организација која почива на унутрашњој, техничкој подели рада и функција, која у самом појму садржи специјализацију друштвених група на радне и управне функције. Аутори који уочавају да „у предузећу лежи кључ за превазилажење друштвених противречности социјализма“ (15) имају право

(13) Исто, чл. 125.

(14) Идеја да економија обухвата друштвене односе паралелно са техничко-организационим се дугује неокласичним ауторима: на пример, L. Robbins: *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*; у нашој литератури слично Ф. Черне: *Нормални донос, нормална цена ин друштвена интервенција у нашем господарству*, Економска ревија, 1/72, ст. 5.

(15) Љ. Марковић: *Предузеће — законитост у економском систему социјализма*, Маркс и савременост, 1967, IV, ст. 488.

само утолико што је предузеће заиста кључ за разумевање противречно-сти у социјалистичкој друштвеној организацији рада. Њихово превазилажење, реинтеграција рада, могуће је, стога, једино ван и преко оквира које ствара предузеће (16). У сваком од њих, а нарочито под утицајем физичког раста и организационог ширења основних привредних субјеката, долази до даље специјализације и одвајања управљања од извршења путем све посреднијег система одлучивања. Либерално тржишни карактер веза између предузећа и одсуству дугорочије свесне координације на макро нивоу, објективно је у таквим условима рабао и јачао поларизацију субјеката — носилаца функције управљања и оних који су обављали извршне послове, рабао је технократију као нови стратум.

Пред економисту се поставља задатак да, не преиспитујући спољне политичке детерминанте друштвеног система — јер су оне ствар заједничког трајног опредељења — изведе теоријски модел и припреми његову сукцесивну имплементацију, руководећи се при томе са неколико принципа (17):

а) процес одлучивања мора да буде отворен свим учесницима радног процеса,

б) систем расподеле почива на одсуству монопола, односно једино на критерију радног доприноса,

в) карактер веза између појединих релативно осамостаљених група изражава њихово испољавање као самосталних центара одлучивања. Они се, инспирисани дохотком, повезују у шире организационе облике, и

г) атомизирана структура је отворена утицајима субјективног фактора који изражава друштвену рационалност, а који се јавља као дијалектички израз самих основних субјеката.

Из ових претпоставки је развијен систем основних организација удруженог рада који је нашао своју правну потврду у Уставним амандманима из 1971. г., а нарочито у Закону о конституисању и упису у судски регистар организација удруженог рада (18). У новом Уставу основна орга-

(16) Иако је нереална категорична тврдња „да се организација производње и пословања не могу решити у оквиру класичног предузећа“ јер увек остаје питање терминолошког спора шта је класично предузеће, објективно су присутне тенденције тражења нових путева и озбиљне промене у организацији чак и у оквиру капиталистичког предузећа. Уп. дискусија о основним организацијама удруженог рада у нашем друштвено-економском систему, Гледишта 5—6/73, ст. 578. У истој дискусији Б. Јушић (на страни 572) каже: „У савременој подјели рада главнина радника остаје без изворних социјалних мотива (подвука аутор) на којима се оснива кооперација, јер се њихови контакти у оквиру радног мјеста своде на врло оскудне формалне везе или се искључују било какви контакти. Цјелина кооперативне заједнице постаје зато несагледива и апстрактна. Због тога интегративни фактор, фактор кохезије губи мотивативну вриједност. Одузимањем координативне и контролне функције већини људи и додјељивањем те функције мањини, пада код већине социјални статус, пада осјећај јединства и међусобне зависности у постизању личних циљева, а с тиме пада и могућност за друштвену самоактуализацију“.

(17) До готово идентичног става долази и М. Даутовић у већ наведеној дискусији о ООУР-има, где наводи следеће мотиве увођења система ООУР-а 1) приближавање раднику функције управљања; 2) стимулсање процеса интеграције; 3) расподеле према раду, 4) повећање степена одговорности за пословање и ризике. Гледишта 5—6/73. ст. 578—581.

(18) Сл. лист. 22/73.

низација удруженог рада постаје универзална категорија и појавни облик удруженог рада без обзира на делатност (19).

Полазна категорија у замисли јесте солидарни, удружени рад (дакле, не појединац који са својом робом или радном снагом излази на тржиште, као у досадашњим моделима робне привреде), чији се радни допринос јединствено валоризује у одређеној величини дохотка. Унутрашња, суштинска разлика између организационог облика предузећа и основне организације удруженог рада се састоји у смањивању вертикалног растојања између управљачких и извршних функција, што је један од почетних корака у процесу негирања поделе на умни и физички рад. Овај се процес негирања заснива на објективном нивоу развијености производних снага, те се у том смислу јавља као законитост социјализма, а не као волунтаризам.

а) Непосредни облици самоуправљања су у ООУР-има широко спроведени (20) јер су организације мање, хомогеније, степен унутрашњих веза виши, а оне комплексније него у сложеној структури великих предузећа. Оперативно руковођење радом организације је и даље поверено иноксним или колегијалним органима, али је веза између носилаца такве функције и осталих чланова колектива директна, што подразумева многобројне облике контроле и јавности рада. Тиме се истовремено постиже неколико допунских циљева, а пре свега, један основни, класни: спречава се сукоб интереса унутар колектива, који нужно настаје у предузећу у функцији његове величине. Чланови ООУР се међусобно односе много одговорније, јер су сви заједно мотивисани једним истим и заједничким интересом.

Одлучивање у ООУР-има, иако привидно нерационално у погледу брзине, може да буде ефикасније него у класичној организацији предузећа (21). Наиме, пошто су одлуке које се тичу унутрашњих односа засноване на таквом познавању чињеница које је далеко потпуније од оног које могу да обезбеде и најпотпунији информациони системи (пошто полази од интегралних личности а не од парцијалних информација), одлука је, иако уз известан губитак брзине, садржајно целовитија и друштвено адекватнија.

Што се тиче одлука које за објект имају односе са другим организацијама, могуће је да краткорочни интереси привремено потисну дугорочне, те да понашање једне ООУР буде мање рационално него у систему предузећа. С друге стране, у ООУР-има је врло присутна свест о нужности задржавања техничких и производних веза са другим организацијама, јер свака од њих, ипак, производи само делимичан производ. У предузећима су, с друге стране, читаве целине биле незаинтересоване за спољне везе,

(19) Устав СФРЈ, Основна начела, III, ст. 8.

(20) Исто, чл. 98—109.

(21) Велике концентрације и више нивоа одлучивања, недовољна информисаност и концентрација средстава, могу удаљити раднике од управљања и управљачкој групи пустити власт над великом економском снагом и друштвеним утицајем". Д. Горупић: Проблеми остваривања уставне концепције основне организације удруженог рада у њеном садашњем окружењу, Економски преглед, 3—4/73, ст. 88.

јер је њихово одржавање било у надлежности других одељења. Све то има свог одраза и на начин одржавања, интензитет и облик веза, којима се у ООУР-има прилази одговорније. То долази до изражаја чак и у правној обавези склапања уговора о удруживању (22).

Терћи вид комплекса одлучивања се односи на санкцију као елемент норме. Иако појмовно супротстављена диспозицији, санкција по својој карактеру нужно изражава идентичну друштвену природу, тако да, на пример, диспозицији која се састоји у субординирању једног субјекта другоме, одговара санкција у виду административног притиска којим се субординирање прати. Диспозицији норме донете на самоуправни начин, упркос сукоба у фази доношења, ипак одговара свест о самообавезности усвојене норме, а тек након тога спољна санкција. Стога су друштвени трошкови спровођења одлука (под претпоставком постојања стварних демократских, а не формално демократских односа) нужно мањи него у било ком другом систему обавезивања. Та чињеница механизмом повратне спреге делује на саму фазу доношења одлуке, коју чини рационалнијом од идентичног процеса у условима оперативне доминације једне друштвене групе. Тако читав комплекс одлучивања показује неке супериорне карактеристике, иако отвара и нове дилеме које се никако не могу занемарити.

б) Систем расподеле у овом комплексу посматрамо претежно са аспекта унутрашње расподеле, а долазе до изражаја и извесне промене у односима наменске расподеле. Очитљиво је да су односи примарне и секундарне расподеле такође упливисани структурно-организационим променама до којих долази услед увођења основних организација удруженог рада, но ми на њима, за сада, не инсистирамо.

Промене у производним односима надахнуте су потребом адекватнијег система расподеле личких доходака од онога који постоји у великом предузећу, у ком случају се читав доходак формира на нивоу крупних организација, са више хиљада запослених. Овде индивидуални допринос (23) сваког произвођача нестаје у збирним показатељима производног ефекта радних јединица или погона, уколико их уопште има. Велики систем нужно тежи објективизацији критерија учешћа у унутрашњој подели, а таква објективизација се своди на инсистирање на формалним мерилима — школској спреми, положају на којем се радник налази, прецизно утврђеној подели радних места или права, инсистира се на категорији дезинтегрисаног, отуђеног рада. Једну од могућих перспектива увођења новог система треба видети у хуманијем процењивању радних доприноса као критерију који би био допунски до сада постојећем формалном принципу. Такве „хуманије“ процене рада се интегришу у објек-

(22) Устав СФРЈ, чл. 36, ст. 1.

(23) Треба приметити да индивидуални радни допринос у нашим условима и не може да буде критериј интерне расподеле, јер социјалистичка робна производња није проста, па према томе ни закон вредности у њој не делује у теоријски прочишћеном моделу. Било би правилније рећи да је критериј лични допринос у маси друштвено валоризованог рада, без обзира да ли је валоризација извршена ex post, или у оквирима претежно унапред планираних односа.

тивни економски систем валоризације, који долази до изражаја у јединственом дохотку основне организације удруженог рада.

Било би врло неправедно дати негативну оцену досадашњем систему унутрашње расподеле. И раније се тежило његовом усавршавању, тако да су недовољно критична очекивања да ће систем одлучивања и расподеле кроз ООУР-е остварити нека радикална побољшања. Ипак, треба очекивати да са ширим укључивањем радника у процес одлучивања нестаје и превеликих распона у величини личних доходака, а нарочито разних облика провизија, накнада за услуге учињене у радном времену, фиктивних путних рачуна и других давања која су постојала управо захваљујући одсуству принципа јавности рада и других елемената демократског доношења привредних одлука. Пошто је у таквим случајевима била реч о злоупотребама права, а не о дискриминацији коју систем успоставља, нови тип производних односа не захтева замену система награђивања, јер је систем и до сада почивао једино на раду (24), већ његову даљу разраду, развој и употпуњавање, а нарочито уједначавање услова спровођења.

в) Иако у једном смислу развој ООУР-а представља друштвено кретање у правцу дезинтеграције организационих облика у којима друштво обавља своје економске функције, он у себи садржи, већ на основу саме дијалектичке нужности сопственог негирања, елементе за нову, самоуправну интеграцију основних организација у материјално-производне системе као што су предузећа, па и веће од њих.

Производ радног процеса у ООУР-има има, са становишта крајње сврхе производње — потрошње — обично делимичан карактер, упркос чињеници што се друштвено валоризује као самосталан производ или маса услуга. Стога је ступање у организационе везе са другим основним организацијама претпоставка и услов репродукције процеса рада у њој. Везе другим организацијама су такође и претпоставка самосталности саме радне организације.

Различит је степен и облик интеграције поједине ООУР и њеног окружења, али ипак два типа веза преовладавају: тржишне везе, које су и суштина субјективитета основне организације (пошто су они облици удруженог рада чији се производи не могу квалификовати на тржишту, спољном или унутрашњом, не могу уобличити у основне организације удруженог рада), и свесно, организоване везе. Путем ових веза се успоставља основна материјално-производна структура земље и врши техничка оптимизација специјализованих процеса производње и услуга. Ова подела

(24) У већ цитираном чланку Ф. Чернеа „Нормални донос, нормална цена и друштвена интервенција в нашем господарству“, каже се да иако још наш привредни систем „радна економија“, и у том смислу супротстављен „економији односа капитала“, у пракси долази до постепеног јачања ове друге и „логискивања радне економије у подручје лепог, али нестварног идеологизма“. Стога се уводе нове норме о друштвеном договарању... као коректив „ненормалне“ праксе (уп. ст. 7).

На први поглед се оваквом схватању не може ништа замерити, али пажљивом читаоцу не мож да промакне чињеница да се „договори и други корективи праксе“ у ствари овађају од „радне економије“. По нашем мишљењу друштвени договори нису средство реаговања на „ненормалну праксу“, већ сама суштина социјалистичке робне производње. Без њих економија и није радна, јер тај атрибут управо добија захваљујући спајању свих обележја рада — производног рада и одлучивања, управљања, па и путем договора.

на стихијне и организоване везе је само привидно тако јасна и изражена, јер су у стварности прве основ за успостављање других. Реч је, дакле, о процесу постепеног замењивања стихијних тржишних веза свесним, организованим тржишним везама, а у оквиру ових административних различитим облицима самоуправних веза.

Основни мотив привредног понашања економског субјекта — у овом смислу и ООУР-а — јесте доходак, као израз друштвене валоризације читавог текућег и минулог рада који је организација уложила у одређеном временском периоду. Уколико би механизми усклађивања у социјалистичкој робној производњи били идентични онима у простој, дарвинистичка борба за опстанак у условима либерално-тржишних односа би објективно искључивала све друге друштвене интресе. Пошто је задовољавање макро интереса услов репродукције не само у проширеном већ и у неизмењеном обиму и квалитету, ООУР-и су објективно упућени да свесно организују везе са другим јединицама и стварају сложене субјекте у којима владајући мотив неће бити краткорочно, већ дугорочно повећавање дохотка. Кроз такве везе, које добијају свој нормативни израз у самоуправним споразумима, ООУР-и објективно стварају основ за процес преображаја мотива из оних које имају основни привредни субјекти, у оне који су заједнички за цео привредни систем. Интерес за микро дохотком се, самоуправно афирмисан, јавља као интерес за пропорционалним растом, развојем, планирањем међусобних односа, порастом националног дохотка и подизањем квалитета живота. Класна дефинисаност система управљања у ООУР-има обезбеђује да се они у својој укупности појаве као потпуно нова, солидарна и јединствена организациона основа која обезбеђује увођење таквих економских инструмената који у највећој мери одговарају објективним односима. Најбитнија црта система је у чињеници да се модел доследно изводи из премиса које су усвојене као демократски правац развоја нашег друштва, као његово дугорочно, програмско опредељење. Ове ванекономске премисе у систему самоуправних основних организација налазе своје реално постојање, и задатак је економске науке да их аналитички операционализује путем давања елемената за усмеравање развоја производних односа.

г) Превазилажење противречности између индивидуалних (или заједничких) и општих интереса се у новој концепцији основних привредних субјеката решава на следећи начин: основна организација удруженог рада, и поред начелног критерија да даје јединствени производ који се друштвено може валоризовати као вредност⁽²⁵⁾, дакле њен доходак, ипак није најбољи организациони облик са становишта робне производње. Тек је предузеће она организациона форма која због своје димензије и обухватности производних и друштвених процеса може да иступа на савременом тржишту као потпуни продавац или купац производа. То је нарочито уочљиво уколико се посматра нормативни вид производних односа, по коме предузеће, извесно, још није превазиђена категорија⁽²⁶⁾.

(25) Устав СФРЈ, чл. 36 ст. 1 у вези чл. 17.

(26) Дискусија у Гледаништима 5—6/73, В. Јовановић, ст. 593, а такође и Закон о конституисању и упису у судски регистар организација удруженог рада, чл. 3 ст. 3.

Иако је развој самоуправних односа дефинисао ООУР-е као организациони амбијент за интензивирање процеса отуђења рада, он није могао да негира потребу интегрисања ООУР-а на основу директних друштвених и технолошких веза у форме које познају све савремене привреде. У промењеним условима предузеће је функција ООУР-а, те тако и формално и садржајно мења своју природу. Већ помињани Закон о конституисању и упису у судски регистар организација удруженог рада, следећи Устав из 1963. г., а нарочито Уставне амандмане из 1971. г., усваја и замисао радне организације као примарне интеграционе форме основних организација, која, како се то пажљивом анализом може показати, садржи сва појавна, иако не и суштинска обележја предузећа. ООУР-и се удружују у радне организације у којима колективно изражавају поједине видове својих субјективитета. Самоуправним споразумима ⁽²⁷⁾, које том приликом закључују, ООУР-и одређују обележја организације удруженог рада и на начин који недвосмислено показује изведену природу овог субјекта у односу на пуни економски (а од доношења поменутог закона и правни) субјективитет ООУР-а. Закон ⁽²⁸⁾ не инсистира на радној организацији као на јединственој материјално-производној целини, јер она то и није, али недољно истиче њен карактер привредног субјекта који истовремено има елементе и основних и сложених привредних јединица. У њему долази до примарног усклађивања друштвених интереса путем координације процеса рада и развоја, чиме се успостављају самоуправни, организовани вантржишни односи у самој основи хијерархије интеграционих облика. Виши облици интеграције имају квантитативно све шире димензије, али је обим права која удружени произвођачи кроз њих остварују све ужи ⁽²⁹⁾: Што су интеграције сложеније, оне су специјализованије. Тако, на пример, ООУР-и кроз радне организације врше непосредну координацију свог рада, али те прерогативе не дају сложеним организацијама удруженог рада, чија се надлежност састоји у усклађивању развоја, широј подели рада и одговарајућем друштвено-економском представљању удружених произвођача ⁽³⁰⁾. Суштинска питања економског субјективитета: управљање и расподела дохотка ⁽³¹⁾, остају ООУР-има и само изузетно и у ограниченом обиму се ова права могу самоуправним споразумом пренети на асоцијације.

Потврђујући принцип да се два основна елемента микро производних односа потпуно остварују у оквирима ООУР-а, а у вишим интеграцијама само на основу аутономног делегирања овлашћења одлучивања у питањима која подразумевају координацију неколико ООУР-а, као што је то случај нарочито са односима проширене репродукције и развоја, дозвољава се могућност да се самоуправним споразумима то прецизније регулише. Што се тиче дохотка радних организација, ова категорија има у потпуности изведен карактер, пошто је једини доходак кога систем

(27) Устав СФРЈ, чл. 105.

(28) Закон о конституисању ... чл. 52.

(29) Исто, чл. 42.

(30) Устав, чл. 105, ст. 1.

(31) Исто, чл. 98 и чл. 17.

познаје онај који остварују основне организације. Уколико се у пракси део дохотка везује за друге нивое: заједницу ООУР-а (у саставу радне организације ⁽³²⁾), радну организацију или сложену организацију удруженог рада, он не губи своје основно својство — да је то удружени део дохотка основних организација.

Самоуправни споразуми одговарају једној суштинској потреби социјалистичке робне производње. Остављајући широке могућности за развој индивидуалног мотивационог система, самоуправних производних и демократских политичких односа унутар ООУР-а, они обезбеђују да се основне организације не претворе у деконцентрисана предузећа. Начин на који се то постиже је релативно једноставан: предузећа се задржавају, а тиме испуњавају и организационе претпоставке за даље вршење њихових специјализованих и објективно нужних функција.

Чини нам се врло логичким закључак да је замисао основних организација и њиховог удруживања путем самоуправног споразумевања само формални израз суштинских економских законитости друштва прелазног периода. Закон вредности који делује кроз либерално тржиште или његов други облик који постоји у монополистички организованим тржишним везама су још у капитализму престали да буду најбољи облици усклађивања. Већ су тада развијена широка унутрашња тржишта, паралелно са високим степеном организованости „слободних“ робно-новчаних односа. Социјалистичка друштва могу да прихвате ове методе као техничка решења, али се не може пренебрећи чињеница да су она настала у друшћиним друштвено-економским приликама. Стога се таквим методама, упркос формалног преношења, даје нова друштвена суштина. У том смислу се самоуправни споразуми јављају као нормативна компонента у процесу свесног усклађивања токова друштвене репродукције, као претпоставка даљег ширења сфере самоуправног, свесног и планског ⁽³³⁾. За разлику од идентично мотивисаних покушаја у административном систему управљања, сада се план и друштвени рацио афирмишу у обиму који могућности објективно захтевају, односно унутар амбијента којег ствара робна привреда. Деловање закона вредности се стога не спутава, него модификује у складу са сазнатим могућностима побољшања економске структуре друштва. То има директног утицаја на формулисање инструментација свесног интервенисања, који мора да буде прилагођен самоуправним производним односима. Планирање у социјалистичкој робној производњи добија своју ширику, демократску основу. Пошто обухвата и мотивациони апарат робне производње, овакав систем планирања може да стекне низ супериорних атрибута у односу на централно планиране привредне системе. Механизам свесне координације израста у сукцесивним усклађивањима на различитим нивоима у јединствен и доследан систем, са привидно дихотомним детерминантама на микро и макро плану, али у суштини интегралан и непротивречан. Самоуправни споразуми имају функцију обезбеђивања ефикасног решења проблема прерастања микро интереса у макро

(32) Закон о конституисању . . . чл. 49.

(33) Устав СФРЈ, Основна начела, III, ст. 9.

мотиве, али уз истовремено негирање монополских односа. Сви досадашњи привредни системи су такво јединство обезбеђивали дугорочном универзализацијом интереса титулара и корисника друштвених монопола, а самоуправна привреда је први пут у ситуацији да монополе дијалектички превазиђе (најпре својинске, а касније, можда, чак и неке природне). Она стога тежи таквом усклађивању економских активности у којима се не изражавају антагонистичке друштвене супротности. Самоуправни споразуми, извесно, нису пут којим се може постићи неко идеално решење, јер таквих и нема, али без сумње представљају логичку и историјску развојну фазу у процесу даље афирмације самоуправних производних односа.

С. Табороши

ПОВРАТАК КЛАСИЧНОЈ ЕКОНОМИЈИ

Превирање у савременој грађанској теорији могли бисмо означити као сукоб „нео-праваца“ економских школа. После снажног утицаја Кејнса (Кејнес-а) у тридесетим годинама, нео-којнзијанска школа није обезбедила себи примат у теоријској економији али је, у познатој детаби о „повратној техници“, приказала противречност и неодрживост нео-класичне школе. Означена као владајућа од времена „маргиналистичке револуције“, нео-класична школа је била принуђена да изврши помицање у свом теоријском ставу; родила се нео-нео-класична теорија. Готово истовремено на теоријској сцени се појављује и нео-рикардијанска школа. Заплет је потпун и указује на оно што су марксисти увек тврдили: ограниченост грађанске теорије да објасни природу и функционисање капиталистичког система.

Појава нео-рикардијанске школе — која је везана за објављивање књиге Пјера Срафе (Piero Sraffa) »Production of Commodities by Means of Commodities« 1960. године — претенциозно је означена као догађај који ће изменити историју економске мисли. У чему лежи извор овом самопоуздању и шта је разлог који је навео грађанску теорију на пут повратка класичној економији?

Противно уобичајеном уверењу, нео-класична школа није представљала само реакцију на Марксов теоријски систем, посебну његову теорију радне вредности и експлоатације, него се уједно потпуно одвојила и од основних начела класичне економије. Њена неспособност да понуди економску теорију која би одговарала економским проблемима XX века побудила је Срафу да свој узор тражи у Рикарду (Ricardu). Дајући значајан теоријски допринос Рикардовом систему Срафа је елегантно приказао логику функционисања капиталистичког система. Његово виђење је међутим, ограничено грађанским оквирима, тако да је нормално изостало теоријско објашњење природе капитализма а тиме и његова критика. То је био повратак Рикарду али не и Марксу.